

τῆς Ῥώμης. Κατὰ μείζονα λόγον ἰσχύει τοῦτο εἰς τὰ δημιουργήματα τῆς τέχνης τοῦ λόγου, ὅπου καὶ τὰ τεχνικὰ μέσα εἶναι ἀπλούστερα καὶ ἐπομένως ὀλιγώτερον ὑποκείμενα εἰς πρόοδον, παρὰ εἰς τὰς εἰκαστικάς. Καὶ ἔνταῦθα μὲ τὴν ἐμφάνισιν τοῦ Dante δὲν ἀχρηστεύεται ὁ Ὅμηρος καὶ ὁ Βιργίλιος· ἕκαστος ἐξ αὐτῶν ἀντιπροσωπεύει, κατὰ τὸν ἰδικόν του τρόπον ὠλοκληρωμένην, τὴν ἀπόλυτον αἰσθητικὴν ἀξίαν καὶ δι' αὐτὸ μετέχει τῆς αἰωνιότητος—σύγκρισις δὲ μεταξὺ αὐτῶν μόνον ὡς ὑποβοηθητικὴ πρὸς σύλληψιν τῆς ἰδιοφυΐας ἑκάστου εἶναι δυνατὸν νὰ νοηθῇ ¹⁾).

Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὁ κόσμος τῆς φιλολογίας δὲν εἶναι ὁ κόσμος τῆς σχετικότητος καὶ τοῦ ἐγχρόνου· εἶναι ὁ κόσμος, ποῦ ἀνῆγειρε τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ὑπεράνω τοῦ χάους τῆς ὑπάρξεως, ὁ κόσμος τῆς γνώσεως καὶ τῆς ἐλευθερίας, ὁ κόσμος τῆς ἰδέας.

II

Ἐξ ὅσων ἀνέπτυξα εἰς τὸ θεωρητικὸν μέρος τῆς ὁμιλίας μου, ἔγινε, νομίζω, φανερὰ ἡ σημασία καὶ ἡ ἀποστολὴ τῆς φιλολογίας διὰ τὴν σύγχρονον πνευματικὴν ζωὴν—κατὰ θεωρίαν τοῦλάχιστον. Ἡ πνευματικὴ ζωὴ—εἶδομεν—ἀναχωρεῖ πάντοτε, διὰ νὰ καταλήξῃ εἰς νέαν δημιουργίαν ἀξιῶν, ἀπὸ τὴν αὐτοεπίγνωσιν τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος καὶ τῶν ἀξιῶν του· ταῦτα ὅμως δὲν εἶναι προσιτὰ εἰς ἡμᾶς καθ' ἑαυτά, ἀλλ' ὑπὸ τὴν ἐπένδυσιν συγκεκριμένων, ἀντικειμενικῶν, ἱστορικῶν ἐκδηλώσεων των, ὡς ὑλικά πράγματα καὶ ἐνέργειαι, ποῦ ἐγκλείουν ὠρισμένον νόημα. Διὰ νὰ γνωρίσωμεν τὸ νόημα τοῦτο καὶ νὰ ζήσωμεν καὶ πάλιν τὰ ὑλικά ταῦτα πράγματα ὡς ζωῆς ἐκδηλώσεις καὶ ζωντανὴν παραγωγὴν ἀξιῶν, χρειαζόμεθα ἔρμηνείαν τῶν ἐκδηλώσεων τούτων, καὶ τὴν ἔρμηνείαν ταύτην παρέχει κυρίως μὲν ἡ ἄμεσος παράδοσις τῆς κοινωνίας, κατὰ δεύτερον δὲ λόγον ἡ ἐπιστήμη, ἐκεῖ ὅπου ἡ ἄμεσος παράδοσις δὲν ἐξικνεῖται. Τὰ δημιουργήματα ἐκεῖνα τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος, ὅσα

¹⁾ Περὶ τῆς ἐννοίας τῆς π ρ ο ὄ δ ο υ ἄς παραβάλλῃ ὁ Ἕλλην ἀναγνώστης τὴν ὑπὸ τὸν τίτλον Ὁ Alfred Weber καὶ ἡ ἰδέα τῆς προόδου πραγματείας τοῦ Π. Κανελλοπούλου εἰς τὸ Ἄρχεῖον τῶν οἰκονομικῶν καὶ κοινωνικῶν ἐπιστημῶν 11 (1931) σελ. 91 κέ.

ἔξωτερικεύθησαν διὰ τῆς γλώσσης, ἰδιαιτέρως δὲ τὰ λογοτεχνικὰ ἔρμηνεύει ἡ φιλολογία.

Θὰ ἤθελα τώρα νὰ δείξω εἰς γενικὰς μὲν γραμμάς, ἀλλὰ πάντως περισσότερον συγκεκριμένα, εἰς τί συνίσταται εἰδικῶς ἡ ἔρμηνεία αὕτη, ποῦ προσφέρει ἡ φιλολογία. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον θὰ φανῆ, ἐλπίζω, σαφέστερα καὶ τὸ ἔργον τοῦ φιλολόγου καὶ ἡ συμβολή του εἰς τὴν σύγχρονον πνευματικὴν ζωὴν.

Τῆς φιλολογικῆς ἔρμηνείας διακρίνω τρία εἶδη, ἢ ὀρθότερον, τρία διάφορα στάδια, διάφορα ὅχι ὡς πρὸς τὸ ἀντικείμενον τῆς ἐρεῦνης—τὸ ἀντικείμενον μένει τὸ αὐτὸ πάντοτε καὶ εἶναι τὰ γλωσσικὰ μνημεῖα τοῦ παρελθόντος καὶ τὰ ξενικά—, ἀλλ' ὡς πρὸς τοὺς ἐπὶ μέρους σκοπούς, τοὺς ὁποίους ἐπιδιώκει ἡ ἔρευνα, καὶ κυρίως ὡς πρὸς τὰς ἐκάστοτε ἀκολουθουμένας μεθόδους, ἢ μᾶλλον τὰς πνευματικὰς λειτουργίας καὶ τὰ διαφέροντα, ποῦ ἐνεργοῦν ἐκάστοτε. Ἡ ἐνότης τοῦ ἀντικειμένου καὶ τοῦ καθ' ὅλου ἔργου πάσης φιλολογικῆς ἔρμηνείας, ἀκόμη περισσότερον ὅμως ἢ ἐνότης τοῦ ἐρευνῶντος ὑποκειμένου, τῆς πνευματικῆς ζωῆς δῆλα δὴ τοῦ φιλολόγου ὡς προσωπικότητος, δὲν ἐπιτρέπουν νὰ χαράξωμεν ἐν τῇ πράξει σαφῆ καὶ διακεκριμένα τὰ ὅρια μεταξὺ τῶν σταδίων τούτων. Εἰς κάθε φιλολογικὴν ἐργασίαν ὑπάρχουν πάντοτε σχεδὸν στοιχεῖα καὶ τῶν τριῶν εἰδῶν τῆς ἔρμηνείας—ὅσον καὶ ἂν ἐπικρατῇ τὸ ἓνα ἐξ αὐτῶν—, μεγίστη δὲ εἶναι, ὅπως θὰ ἴδωμεν, καὶ ἡ ἀμοιβαία των ἐξάρτησις. Ἀφ' ἑτέρου ὅμως εἰς θεωρητικὴν καὶ φιλοσοφικὴν τῆς φιλολογικῆς πράξεως ἐπισκόπησιν, ὅπως ἡ παροῦσα, διαγράφονται ἀρκετὰ σαφῶς οἱ ἰδιάζοντες χαρακτῆρες ἐκάστου τῶν σταδίων τῆς ἔρμηνείας καὶ τὰ τυπικά των γνωρίσματα.

Εἶναι δὲ τὰ τρία ταῦτα στάδια ἔρμηνείας τῶν γραμματειακῶν μνημείων, κατὰ σειρὰν ἐξαρτήσεως καὶ προτεραιότητος (προτεραιότητος μεθοδικῆς μᾶλλον ἢ χρονολογικῆς), τὸ ἐπιστημονικόν, τὸ καλλιτεχνικόν καὶ τὸ ἀνθρωπιστικόν ¹⁾.

¹⁾ Διὰ τῆς παραδοχῆς τῶν τριῶν σταδίων τῆς ἔρμηνείας ὀλοκληροῦνται νομίζω, εἰς ἐνιαίαν ἀντίληψιν αἱ διαφορετικαὶ ἀπόψεις περὶ τοῦ ἐπιστημολογικοῦ χαρακτῆρος τῆς φιλολογίας, εἰς τὴν ὁποίαν διαβλέπουν ἄλλοι μὲν ἄπλῆν ἱστορικὴν ἐπιστήμην, ἄλλοι δὲ ἐλευθέραν διείσδυσιν εἰς τὰ δημιουργήματα.

A

Κατὰ τὸ ἐπιστημονικὸν στάδιον τῆς ἐρμηνείας ὁ φιλόλογος ἔργον ἔχει νὰ συγκεντρώσῃ, μελετήσῃ, συστηματοποιήσῃ καὶ χρησιμοποιήσῃ χάριν τῶν συγχρόνων του ὅλα ἐκεῖνα τὰ στοιχεῖα, ὅσα ὁ συγγραφεύς, κατὰ τὴν σύνταξιν τοῦ ἔργου του, προϋπέθετε, καὶ ἐδικαιοῦτο νὰ προϋποθέτῃ, ὡς γνωστὰ καὶ ἀφ' ἑαυτῶν φανερὰ εἰς τὸ κοινόν, πρὸς τὸ ὁποῖον ἀπηυθύνετο. Μὲ ἄλλας λέξεις, τοῦ φιλόλογου ἔργον εἶναι τοὺς ἀνθρώπους τῆς ἐποχῆς του νὰ καταστήσῃ συγχρόνους καὶ ὁμοεθνεῖς τοῦ συγγραφέως, νὰ τους τοποθετήσῃ δηλαδὴ ἐντὸς τῆς ἀμέσου πνευματικῆς παραδόσεως τῆς κοινωνίας τοῦ συγγραφέως, τὴν ὁποίαν ἐκεῖνος προϋποθέτει ὡς ζωντανήν.

Ἐπιτρέψατέ μου, ἀντὶ θεωρητικῶν ἀναπτύξεων, νὰ διασαφήσω τὸ πρᾶγμα μ' ἓνα παράδειγμα ποιήματος συγχρόνου, τὸ ὁποῖον δὲν περιῆλθεν εὐτυχῶς ἀκόμη εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ φιλόλογου καὶ εὐχόμεθα ν' ἀργήσῃ ἀκόμη πολὺ νὰ περιέλθῃ—ζωντανοὶ πάντα νὰ μένουν μεταξύ μας ὁ ποιητὴς καὶ ἡ ποίησίς του. Ὁ Διγενὴς καὶ ὁ Χάροντας τοῦ Κωστῆ Παλαμᾶ εἶναι ποίημα γνωστότατον καὶ δι' αὐτὸ κυρίως το ἐξέλεξα μεταξύ τῶν ἄλλων.

*Καβάλλα πάει ὁ Χάροντας
τὸ Διγενῆ στὸν ἄδην,*

τῆς τέχνης τοῦ λόγου, γινομένην ὑπὸ συγγενοῦς φύσεως, ἄλλοι τέλος ἀναζω-
γόνησιν, χάριν τῶν πνευματικῶν ἀναγκῶν τοῦ παρόντος, τοῦ ἀξιολογικοῦ πε-
ριεχομένου τῶν μεγάλων λογοτεχνημάτων. Φιλολογία εἶναι καὶ τὰ τρία, ἀλλὰ
τὸ καθένα ἀντιπροσωπεύει μίαν κατεύθυνσιν τοῦ ἔργου τοῦ φιλόλογου, τὸ
ὁποῖον δι' αὐτὸ ἀκριβῶς δὲν ἔμπορεῖ νὰ εἶναι αὐστηρῶς καὶ ἀποκλειστικῶς
ἐπιστημονικόν, ἀλλὰ καὶ δὲν ἔμπορεῖ νὰ ἔχῃ ζωτικότητα καὶ γονι-
μότητα χωρὶς τὸ ἐπιστημονικὸν στοιχεῖον. Ἡ παλυμορφία αὕτη τοῦ
φιλολογικοῦ ἔργου, ποῦ ἔχει τὰς βαθυτέρας ῥίζας της εἰς τὴν φύσιν τῆς τέ-
χνης γενικῶς καὶ τῆς τέχνης τοῦ λόγου εἰδικώτερον, μας παρουσιάζεται ζωηρὰ
καὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς φιλολογίας καὶ εἰς τὰς συγχρόνους συζητήσεις περὶ
τοῦ ἔργου τοῦ φιλόλογου, τὰς ὁποίας εὕρισκει ὁ Ἕλλην ἀναγνώστης εἰς τὸ ἄρ-
θρον μου Γ ρ α μ μ α τ ο λ ο γ ί α τῆς Μ. Ἑλλην. Ἐγκυκλοπαιδείας. Ἀποτελεῖ
δὲ ἡ πολυμορφία τὸ κυριώτερον θέλημα, ἀλλὰ καὶ τὴν σταθερὰν πηγὴν κιν-
δύνων διὰ τὸ ἔργον τοῦ φιλόλογου. Ποῦ, κατὰ τὴν γνώμην μου, κεῖται ἡ ἐνό-
της, θὰ εὖρη ὁ ἀναγνώστης, ἐλπίζω, εἰς τὰ ἐν τῷ κειμένῳ ἀναπτυσσόμενα.

καὶ ἄλλους μαζί. . . Κλαίει, δέρονται
τὸν θρώπινο κοπάδι.

Καὶ τοὺς κρατεῖ στοῦ ἀλόγου του
δεμένους τὰ καπούλια,
τῆς λεθεντιᾶς τὸν ἄνεμο,
τῆς ὁμορφιᾶς τὴν πούλια.

Καὶ σὰν νὰ μὴν τον πάτησε
τοῦ Χάρου τὸ ποδάρι,
ὁ Ἄκριτας μόνον ἀτάραχα
κοιτάει τὸν καβαλλάρη.

— Ὁ Ἄκριτας εἶμαι, Χάροντα·
Δὲν περνῶ μὲ τὰ χρόνια.
Μ' ἄγγιξες, καὶ δὲ μ' ἔνοιωσες
στὰ μαρμαρένια ἰλώνια;

Εἶμ' ἐγὼ ἡ ἀκατάλυτη
ψυχὴ τῶν Σαλαμίνων.
Στὴν Ἐπτάλοφον ἔφερα
τὸ σπαθὶ τῶν Ἑλλήνων.

Δὲ χάνομαι στὰ Τάρταρα,
μονάχα ξαποσταίνω.
Στὴ ζωὴ ξαναφαίνομαι
καὶ λαοὺς ἀνασταίνω.

Τὸ ποίημά αὐτό, εἶπομεν, δὲν ἀνήκει εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τῆς φιλολογίας. Καὶ δὲν ἀνήκει, διότι ἡ μεσολάβησις τοῦ φιλολόγου εἶναι ἐδῶ ἐντελῶς περιττὴ· ἡ ζωντανὴ παράδοσις τῆς κοινωνίας μας παρέχει εἰς ἐμὲ τὸν Ἕλληνα ἀναγνώστην ὅλα τὰ στοιχεῖα πρὸς ἄμεσον κατανόησιν τοῦ περιεχομένου καὶ τῶν λεπτομερειῶν τοῦ ποιήματος—λέγω τὴν ἄμεσον καὶ ὄχι τὴν καλλιτεχνικὴν, περὶ τῆς ὁποίας θὰ ὁμιλήσω κατωτέρω. Ἐν πάσῃ περιπτώσει τὸ τί λέγει ὁ ποιητὴς καταλαμβάνει ἓνας σύγχρονος μορφωμένος Ἕλληνας, εἰς τὸν ὁποῖον ἀπευθύνεται—καὶ ἡ κατανόησις αὕτη εἶναι περισσότερον ἢ ὀλιγώτερον βεβαίαια, ἀναλόγως τῆς εὐρύτητος καὶ τῆς ἐντάσεως, μὲ τὴν ὁποίαν ἡ

ἀτομική του πνευματική ζωὴ ἔχει περιλάβει τὴν ζωντανὴν παράδο-
σιν τῆς συγχρόνου του κοινωνίας.

Φαντασθῆτε τώρα, ὅτι τὸ ποίημα πρόκειται ν' ἀναγνώσῃ ἓνας
Ἕλληνας μετὰ 300 ἔτη ἢ ἓνας σύγχρονος Γάλλος. Ὅλα σχεδὸν τὰ
στοιχεῖα τοῦ ποιήματος, τὰ ὅποια εἰς ἡμᾶς τὸν σημερινὸν εἶναι ἄφ'
ἑαυτῶν φανερά καὶ τὰ ὅποια ὁ ποιητὴς προὔποθέτει γνωστά, πρέ-
πει νὰ τα μάθῃ, δηλαδὴ ν' ἀντικατασταθοῦν μὲ τὰντίστοιχα τῆς
ἰδικῆς του ἀμέσου παραδόσεως στοιχεῖα.

Πρῶτα πρῶτα ἡ γλῶσσα. Αἱ λέξεις πρέπει νὰ του ἐξηγηθοῦν
ὅλαι ἢ σχεδὸν ὅλαι μία πρὸς μίαν. Καὶ ὄχι ἀπλῶς εἰς τὸ κύριόν
τῶν νόημα καὶ ἡ μεταφορική ἐκάστης λέξεως χρῆσις καὶ αἱ σημα-
σιολογικαὶ τῆς ἀποχρώσεις καὶ τὸ χρῶμα τὸ συναισθηματικὸν καὶ
ἡ μουσικότης τῆς λέξεως — ὅλα πρέπει νὰ ἐρμηνευθοῦν. Τὶ σημαί-
νει κλαίει, δέρονται; Τὶ ἀπόχρωσιν παρουσιάζει ἡ ἔκφρασις τῶνθρώ-
πινο κοπάδι ἐν σχέσει πρὸς τὸ ταυτόσημον τὸ πλῆθος τῶν ἀνθρώ-
πων; Ἡ λέξις λεβεντιά κρύπτει ἓνα πλῆθος παραστάσεων, ἓνα ὁλό-
κληρον ἐσωτερικὸν κόσμον ἐξυπνᾷ ὁ στίχος τῆς ὁμορφιᾶς τὴν πού-
λια. Ὅλα αὐτά, γνωστά ἄφ' ἑαυτῶν εἰς τὸν σύγχρονον Ἕλληνα, δὲν
θὰ εἶναι διόλου εἰς τὸν κατόπιν ἢ εἰς τὸν ξένον.

Ἄλλ' ὄχι μόνον ἡ σημασία καὶ οἱ τύποι τῶν λέξεων οἱ γραμ-
ματικοὶ ἔχουν πολλὴν σπουδαιότητα διὰ τὴν κατανόησιν τοῦ ποιή-
ματος. Εἶναι οὐσιῶδες π. χ. δι' ἓνα ξένον νὰ γνωρίζῃ, ὅτι εἰς τοὺς
στίχους

*Καὶ σὰν νὰ μὴν τον πάτησε
τοῦ Χάρου τὸ ποδάρι*

τοῦ Χάρου εἶναι γενικὴ καὶ ὄχι αἰτιατική. Βάλετε αἰτιατικὴν καὶ
θά το ἀντιληφθῆτε

*Καὶ σὰν νὰ μὴν τον πάτησε
τὸ Χάρο τὸ ποδάρι*

Τελείως διαφορετικὸν νόημα. Ὡσαύτως δὲν στερεῖται σημασίας, ὅτι
εἰς τοὺς ἐπομένους στίχους

ὁ Ἀκρίτας μόνο ἀτάραχα
κοιτάει τὸν καβαλλάρη

ἡ λέξις ἀτάραχα εἶναι ἐπίρρημα εἰς τὸ κοιτάει καὶ ὄχι ἐπίθετον εἰς τὸ Ἀκρίτας. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἡ ἀταραξία δὲν παριστάνεται ὡς γενικὴ ἐσωτερικὴ ψυχικὴ κατάστασις τοῦ Ἀκρίτα· ἀποδίδεται περισσότερον συμπυκνωμένη εἰς τὸ κοίταγμα τοῦ ἥρωος.

Ἀκόμη μεγαλυτέραν σημασίαν διὰ τὴν κατανόησιν τοῦ ἔργου ἔχει ἡ γνῶσις τῆς συντακτικῆς χρήσεως καὶ τῆς συντακτικῆς τοποθετήσεως τῶν λέξεων. Θὰ ἐχρειάζετο ὁλόκληρον τὸ ποίημα ν' ἀναλύσω, ἂν ἐπρόκειτο νὰ φέρω παραδείγματα· ἐφιστῶ μόνον τὴν προσοχὴν εἰς τοὺς δύο πρώτους στίχους

Καβάλλα πάει ὁ Χάροντας
τὸ Διγενῆ στὸν Ἄδη
καὶ ἄλλους μαζί...

Τὴν χρῆσιν ἐδῶ τοῦ ἐνεστῶτος πάει, τὴν σημασίαν τῆς τοποθετήσεως τῆς λέξεως καβάλλα ἐν ἀρχῇ (σκεφθῆτε, ἂν ἔλεγεν ὁ ποιητής: ὁ Χάροντας πάει καβάλλα κλπ.), καὶ τῆς φράσεως καὶ ἄλλους μαζί... εἰς τὸ τέλος, ὅλ' αὐτὰ ἐννοοῦμεν καὶ αἰσθανόμεθα ἡμεῖς χωρὶς διδαχὴν—ὄχι ὅμως ὁ ξένος ἢ ὁ μεταγενέστερος.

Χωρὶς διδαχὴν ἐπ' ἴσης αἰσθάνεται καὶ ἀπολαύει ὁ σύγχρονος Ἕλληνας τὰ ῥυθμικὰ στοιχεῖα τοῦ ποιήματος. Πιθανὸν νὰ μὴ γνωρίζῃ νὰ ὀνομάσῃ τὸ εἶδος τοῦ στίχου καὶ ν' ἀγνοῇ καὶ τὴν λέξιν ὁμοιοκαταληξία· γνωρίζει ὅμως, ὅτι εἶναι στίχοι, καὶ αἰσθάνεται τὸ αἶσθημα τοῦ ῥυθμοῦ μὲ τὴν κανονικὴν ἐπανάληψιν τῶν αὐτῶν ῥυθμικῶν ἐνοτήτων—διότι ἔχει ἤδη ἐκ τῆς ἀμέσου παραδόσεως τὸ αὐτὸ ῥυθμικὸν αἶσθημα, τὸ ὁποῖον, περισσότερον ἴσως ἐκλεπτυσμένον καὶ συνειδητόν, ἔχει καὶ ὁ ποιητής. Ὁ ἴδιος ὅμως ἀναγνώστης δὲν θὰ αἰσθανθῆ κανένα ῥυθμικὸν αἶσθημα ἀκούων ἀρχαίους ἑλληνικοὺς στίχους· χρειάζεται νὰ διδαχθῆ στοιχεῖα μετρικῆς ἀρχαίας, διὰ νὰ ἠμπορῇ ν' ἀντιληφθῆ κἄν, ὅτι πρόκειται περὶ στίχων.

Ἄλλ' ὄχι μόνον μορφικὰ στοιχεῖα προῦποθέτει γνωστὰ εἰς τοὺς συγχρόνους ὁ ποιητής. Ἐξ ἴσου πολλὰ εἶναι τὰ πραγματικά, διὰ τὰ

ὅποια χρειάζονται οἱ ξένοι ἢ οἱ μεταγενέστεροι τὴν μεσολάβησιν τοῦ φιλολόγου. Ἀπὸ τὴν ἄμεσον παράδοσιν τῆς κοινωνίας, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνετράφη, γνωρίζει ὁ σύγχρονος Ἕλληνα τί εἶναι ὁ Χάροντας, τί εἶναι ὁ Ἄδης, τίς εἶναι ὁ Διγενής, ποῦ κεῖται ἡ Ἐπτάλοφος, τί ἐννοεῖ ὁ ποιητὴς μὲ τὴν ψυχὴν τῶν Σαλαμίνων, μὲ τὰ Τάρταρα. Ἡ εἰκὼν τοῦ Χάρου καβαλλάρη του εἶναι οἰκεία, διότι ἔτσι φαντάζεται καὶ ἄλλως τὸν Χάρον. Τὰ μαρμαρένια ἀλώνια ἐννοεῖ ἀμέσως, διότι γνωρίζει τὸν μῦθον τῆς πάλης τοῦ Διγενῆ καὶ τοῦ Χάρου. Ἡ πούλια ζῆ ὡς «ἑφταπάρθενος χορὸς» εἰς τὸν κόσμον τῆς φαντασίας του ἐντεῦθεν καὶ δὲν δυσκολεύεται νὰ ἐννοήσῃ τὴν εἰκόνα

τῆς ὁμορφιάς τὴν πούλια.

Γνωρίζει ἐπ' ἴσης τὴν ταπεινωτικὴν συνήθειαν, ποῦ προῦποθέτουν οἱ στίχοι

*καὶ τους κρατεῖ στοῦ ἀλόγου του
δεμένους τὰ καπούλια...*

Ἐκτὸς τούτου, τὸ ποίημα ἐγράφη εἰς ὄρισμένην χρονικὴν στιγμὴν τῆς ζωῆς τῆς κοινωνίας, ποῦ ζῆ ὁ ποιητὴς, ἢ τῆς ζωῆς τῆς ἀτομικῆς τοῦ ποιητοῦ. Ἀπὸ τὴν ζωὴν αὐτὴν ἐπῆρεν ὁ ποιητὴς ὄρισμένας ἀφορμάς, ὄρισμένας παρορμήσεις, ὄρισμένας προθέσεις. Ὁ σύγχρονος μορφωμένος ἀναγνώστης θὰ εἶναι δυνατὸν νὰ γνωρίσῃ τὰς προῦποθέσεις αὐτάς, ἄνευ τῶν ὁποίων τὸ ποίημα θὰ του ἦτο τόσον ὀλίγον σαφές, ὅσον καὶ μία ἐπιστολή, ποῦ εὐρίσκει εἰς τὸν δρόμον, ἢ ὁποία, ἂν καὶ γραμμένη εἰς τὴν γλῶσσάν του, δὲν του εἶναι τελείως νοητή, διότι του μένουν ἄγνωστοι πολλαὶ προῦποθέσεις οἰκείαι εἰς τοὺς ἀλληλογραφοῦντας. Ὁ σύγχρονος π. χ. ἀναγνώστης, ποῦ διαβάσει τὸ ποίημα τοῦ Παλαμᾶ τὸ 1897, ὅταν ἐγράφη, ἢ γνωρίζει τί σημαίνει διὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ ἔθνους μας αὐτὴ ἢ χρονολογία, δὲν θὰ δυσκολευθῆ ν' ἀντιληφθῆ τὸ βαθύτερον νόημα τοῦ ποιήματος. Ἐν μέσῳ τῆς ἐθνικῆς καταισχύνῃς καὶ τοῦ καθολικοῦ ἀπελπισμοῦ ὑψώνει προφητικὰ ὁ ποιητὴς τὴν φωνὴν του, διὰ νὰ κηρύξῃ ὑπερήφανος τὴν πίστιν του εἰς τὸ μέλλον καὶ τὴν ἀθανασίαν τῆς φυλῆς, ποῦ αἰῶνες ὅλοι συμφυρῶν δὲν ἠμπόρεσαν νὰ

καταλύσουν και δὲν θὰ καταλύσῃ οὔτε τώρα ἢ πρόσφατος συμφορὰ τοῦ 1897.

Ὅλαι αὐταὶ αἱ μυθολογικαί, ἱστορικαί, γεωγραφικαί, βιοτικαὶ λεπτομέρειαι εἶναι εἰς τὸν μὴ σύγχρονον και ὁμογενῆ τοῦ ποιητοῦ ἀπρόσιτοι ἄνευ εἰδικῆς διδαχῆς.

Ἄλλὰ και κάτι ἄλλο ἀκόμη· ἀναγινώσκων εἰς ἓνα περιοδικὸν ἢ μίαν συλλογὴν ποιημάτων τὸ ἀνωτέρω ποίημα με τὸ ὄνομα *Κ. Παλαμᾶς*, εἶμαι βέβαιος, ὅτι τὸ ποίημ' αὐτὸ ἔγραψε πράγματι ὁ *Κ. Παλαμᾶς*, ἀφ' οὗ ὁ ἴδιος ἐπεστάτησεν εἰς τὴν ἐκτύπωσιν τοῦ γραπτοῦ μνημείου, ποῦ ἔχω εἰς τὰς χεῖράς μου. Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον ἔχω τὴν βεβαιότητα, ὅτι ὄχι μόνον τὸ ποίημα ὡς ὅλον, ἀλλὰ και κάθε λέξις καθ' ἑαυτὴν ἔχει γραφῆ ἀπὸ τὸν ποιητὴν ἀκριβῶς, ὅπως εἶναι τυπωμένη. Δὲν ἀποκλείονται βεβαίως και σφάλματα ἢ και νοθεῖαι, ἀλλὰ γνωρίζω, ὅτι ὁ ποιητὴς ζῆ και θὰ ἐπανορθώσῃ κάποτε σιωπηρῶς ἢ ῥητῶς τὰ σφάλματα και θὰ ἐλέγξῃ τὰ ὑποβολιμαῖα. Τὸ ἴδιον ὅμως δὲν συμβαίνει με τὰ γραπτὰ μνημεῖα τοῦ παρελθόντος, και δὴ τοῦ μακρινοῦ. Τὸν Πλάτωνα ἀναγινώσκω σήμερον εἰς ἔντυπα ἢ χειρόγραφα, τὰ ὅποια οὔτε ἔγραψεν οὔτ' ἐπεθεώρησεν ὁ συγγραφεύς. Ποῖος θὰ ἐγγυηθῆ εἰς ἐμέ, ὅτι πράγματι τοῦτο και κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον ἔγραψεν ὁ Πλάτων; Τὴν βεβαιότητ' αὐτὴν θὰ μου προσφέρῃ ἡ φιλολογία.

Και' αὐτὸν τὸν τρόπον καθίσταται ὁ φιλόλογος ὁ ἀπαραίτητος μεσάζων μεταξὺ τῶν γραπτῶν μνημείων τοῦ παρελθόντος ἢ τῶν ξενικῶν ἀφ' ἑνὸς και τῆς συγχρόνου πνευματικῆς ζωῆς ἀφ' ἑτέρου —δι' ὅλα τὰ στοιχεῖα τῆς ἀμέσου παραδόσεως τῆς κοινωνίας τῶν συγγραφέων.

Πρῶτον εἰς τὴν γλῶσσαν. Με ὑπομενετικὴν προσπάθειαν και ὀξεῖαν παρατηρητικότητα θὰ συγκεντρώσῃ ἐπαγωγικῶς ἓνα πλῆθος ὑλικοῦ γλωσσικῶν παρατηρήσεων, ἀναφερομένων εἰς τὴν σημασίαν, τοὺς τύπους και τὴν πλοκὴν τῶν λέξεων, θὰ τὰς ὑποβάλλῃ διὰ τῆς συγκριτικῆς μεθόδου εἰς τὴν βάσανον τῆς κριτικῆς και κατόπιν θὰ συστηματοποιήσῃ ταύτας εἰς συγγράμματα καθολικῆς σημασίας, ὅπως τὰ λεξικά, τὰ γραμματικὰ και συντακτικὰ ἐγχειρίδια κτλ. Ἄλλὰ τὸ ἔργον του κατὰ τὸ ἥμισυ μόνον ἔχει γίνῃ. Θὰ πρέπη τώρα τὰ πορίσματα

τῆς σημασιολογικῆς καὶ γραμματικῆς ἐρεύνης τῆς γλώσσης ἀπὸ τὴν γενικότητα, ποῦ παρουσιάζονται εἰς τὰ ἐγχειρίδια ταῦτα, νὰ ἐξειδικεύση καὶ πάλιν πρὸς κατανόησιν ἑνὸς ἐκάστου γραμματειακοῦ μνημείου. Σκοπὸς του θὰ εἶναι νὰ κατανοήσῃ τὰ διανοήματα τοῦ συγγραφέως, καθ' ὃν τρόπον ἐκεῖνος ἤθελε νὰ κατανοηθοῦν, καὶ νὰ τα διατυπώσῃ, καθ' ὃν τρόπον ὁ ἴδιος συγγραφεὺς, ἂν ἔζη εἰς τὴν ἐποχὴν του καὶ ἐλάλει τὴν γλώσσάν του, θὰ τα διετύπωνε. Χρειάζεται πρὸς τοῦτο ταυτόχρονος καὶ ἐξ ἴσου ζωηρὰ συνείδησις τοῦ ἰδίου καὶ τοῦ ἀλλοτρίου γλωσσικοῦ στοιχείου, ὥστε νὰ ἐννοῆσῃ τὴν ξένην λέξιν, μόνον διότι καὶ σὺ θὰ ἠμποροῦσες νὰ τὴν ἔλεγες, καὶ νὰ τὴν ἀποδίδῃς εἰς τὴν γλώσσάν σου, ὡς ἂν σὺ αὐτοτελῶς εἶχες συλλάβει καὶ αἰσθανθῇ τὸ περιεχόμενόν της. Ἀπὸ τὴν ποικιλίαν τῶν σημασιῶν, ποῦ παρέχει τὸ λεξικόν, θὰ ἐκλέξῃς τὴν καταλληλοτέραν ἀπόδοσιν, ἢ μᾶλλον θὰ νακαλύψῃς, εἰς ποῖον σημεῖον τῆς σημασιολογικῆς ἐξελίξεως μιᾶς λέξεως, τῆς ὁποίας ὁδοδεῖται ἄπλοῖ εἶναι αἱ διάφοροι σημασίαι, ποῦ ἀναγράφει τὸ λεξικόν, πρέπει νὰ τοποθετήσῃς τὴν εἰς τὸ χωρίον τοῦτο χρῆσιν τῆς λέξεως. Διότι κάθε χρῆσις λέξεως ἔχει τὸν χαρακτῆρα ἀτομικῆς πράξεως, ἀδιάφορον ἂν ὁ χαρακτῆρ οὗτος εἶναι ἐμφανέστερον ἢ ὀλιγώτερον σαφῶς ἀτομικός. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον προχωρεῖ ὁ ἐρμηνευτῆς ἀπὸ τὴν ἐνότητα τῆς σημασιολογικῆς ἀξίας ἑνὸς γλωσσικοῦ στοιχείου πρὸς τὴν ποικιλίαν τῶν τρόπων τῆς χρήσεως αὐτοῦ, ἀπὸ τὴν γενικὴν εἰς τὴν τοπικὴν του σημασίαν. Καὶ ὅπως εἰς τὴν καθημερινὴν ὁμιλίαν δὲν ἐννοοῦμεν μόνον αὐτὰ ταῦτα, ὅσα μας λέγει ὁ συνομιλητῆς μας, ἀλλὰ καὶ πολλά, ποῦ ἐκεῖνος παρασιωπᾷ, καὶ τὰς συναισθηματικὰς ἀποχρώσεις τῶν λόγων του καὶ τὰς μὴ ἐκπεφρασμένας σκέψεις, τῶν ὁποίων καρπὸς εἶναι ἡ ἐκπεφρασμένη φράσις του, τοιουτοτρόπως καὶ ὁ μελετητῆς τῶν γλωσσικῶν μνημείων τοῦ παρελθόντος πρέπει νὰ εἶναι εἰς θέσιν νὰ διαβάσῃ μεταξὺ τῶν γραμμῶν, νὰ αἰσθάνεται ὄχι μόνον τὰς ποιοτικὰς κατὰ τὸ περιεχόμενον διαφορὰς τῶν γλωσσικῶν στοιχείων, ἀλλὰ καὶ τὰς ποσοτικὰς διαφορὰς κατὰ τὸν τόνον, μὲ τὸν ὁποῖον ἐκφέρεται ἕκαστον γλωσσικὸν στοιχεῖον, νὰ εἶναι εἰς θέσιν νὰ διακρίνῃ, ποῦ ὁ συγγραφεὺς παραλαμβάνει ἔτοιμα γλωσσικὰ στοιχεῖα, ὅπως τα εὕρισκει, ποῦ τα τροποποιεῖ καὶ διατὶ τα τροποποιεῖ, διατὶ ἐκφεύγει τοῦ γενικοῦ κα-

νόμος, διατι προτιμᾷ ἐκεῖνα τὰ γλωσσικὰ στοιχεῖα (αὐτὰς τὰς λέξεις, αὐτοῦ τοῦ εἴδους τοὺς γραμματικοὺς τύπους, αὐτὰς τὰς συντάξεις κτλ.) καὶ διατι ἀποφεύγει ἄλλα, διατι παρουσιάζει ἄνωμαλίας, ποίαν ἀπόχρωσιν δίδει εἰς αὐτὴν τὴν λέξιν κτλ.

Ἐνάλογον ἐργασίαν θὰ ἔχη νὰ ἐπιτελέσῃ ὁ φιλόλογος καὶ κατὰ τὴν ἔρευναν τῶν ἄλλων μορφικῶν στοιχείων, ἦτοι τῶν καλλιτεχνικῶν μέσων, τὰ ὁποῖα χρησιμοποιεῖ ὁ λογοτέχνης, ὅπως εἶναι τὰ μέτρα, ὁ ῥυθμός, τὰ σχήματα τοῦ λόγου, ἡ περιοδολογία, οἱ κανόνες τῆς συνθέσεως καὶ διατάξεως τῆς ὕλης κτλ. Καὶ ἐδῶ ὁ φιλόλογος θὰ προχωρήσῃ ἀπὸ τὰς ἐπὶ μέρους παρατηρήσεις, κατόπιν κριτικῆς βασάνου καὶ ταξινομήσεως, εἰς τὸ σύστημα καὶ θὰ ἐκθέσῃ τοὺς καρποὺς τῆς ἐρεῦνης αὐτοῦ εἰς συστηματικὰ ἔργα μετρικῆς, ῥητορικῆς, ποιητικῆς κτλ., ἐξ αὐτῶν δὲ πάλιν θὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὰ κείμενα, διὰ νὰ δείξῃ εἰς τὰ ἐπὶ μέρους τὴν ἐφαρμογὴν τῶν συναχθέντων κανόνων, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀπόκλισιν ἀπ' αὐτῶν καὶ τοὺς λόγους (λόγους προσωπικοῦς, ἱστορικοῦς ἢ αἰσθητικοῦς) τῆς ἀποκλίσεως ταύτης καὶ τὰ ἰδιάζοντα γνωρίσματα ἑνὸς συγγραφέως, μιᾶς ἐποχῆς, ἑνὸς λογοτεχνικοῦ εἴδους.

Εἰς τὴν ἔρευναν τῶν μορφικῶν στοιχείων πρέπει νὰ κατατάξωμεν καὶ τὴν παρακολούθησιν τοῦ ἐλέγχου τῆς παραδόσεως τοῦ κειμένου, τὴν κριτικὴν τῆς γνησιότητος αὐτοῦ ἐν τῷ συνόλῳ ἢ εἰς τὰ ἐπὶ μέρους στοιχεῖα, τὴν παρακολούθησιν τῶν τυχῶν τοῦ κειμένου ἀπὸ τοῦ συγγραφέως μέχρι τῆς ἐποχῆς μας κτλ. Καὶ ἐδῶ ἀπὸ τὴν παρατήρησιν προχωροῦμεν εἰς τὴν συστηματικὴν ἐκθεσιν κανόνων καὶ μεθόδων (παλαιογραφία, κριτικὴ τῶν κειμένων καὶ τῆς γνησιότητος, ἐκδοτικὴ κτλ.), διὰ νὰ ἐπανέλθωμεν εἰς τὴν ἐφαρμογὴν αὐτῶν εἰς τὰ ἐπὶ μέρους γραμματικὰ μνημεῖα.

Ἄλλ' ὁ φιλόλογος δὲν θὰ ἄρκεσθῇ εἰς τὰ μορφικὰ στοιχεῖα· θὰ προσπαθήσῃ ν' ἀναπλάσῃ διὰ τῆς ἐρεῦνης ὁλόκληρον τὸν πνευματικὸν κόσμον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἔζη ὁ συγγραφεὺς καὶ οἱ σύγχρονοί του. Αἱ θρησκευτικαὶ πεποιθήσεις, αἱ παραδόσεις, οἱ μῦθοι, τὰ ἠθικὰ ἀξιώματα, αἱ πολιτικά, νομικά καὶ οἰκονομικά συνθῆκαι, ὁ δημόσιος καὶ ἰδιωτικὸς βίος. αἱ ἱστορικαὶ τύχαι, οἱ γεωγραφικοὶ ὄροι, τὰ γεγονότα τῆς ἀτομικῆς ζωῆς τοῦ συγγραφέως ἢ τῶν περὶ αὐτόν, ὅλα

αὐτὰ εὐρίσκουν ἔκφρασιν ἄμεσον ἢ ἔμμεσον εἰς ἓνα γραμματειακὸν μνημεῖον, ὅλα πρέπει νὰ εἶναι γνωστά, διὰ νὰ κατανοηθῇ πλήρως τὸ περιεχόμενον αὐτοῦ. Καὶ ἐδῶ ὁ φιλόλογος θὰ συγκεντρώσῃ τὸ ὕλικόν τῶν παρατηρήσεων καὶ εἰδήσεων καὶ γεγονότων εἰς μίαν συνολικὴν εἰκόνα τῶν ἐπὶ μέρους στοιχείων τούτων τοῦ πολιτισμοῦ καὶ θάποθη-
σαυρίσῃ εἰς εἰδικὰ συγγράμματα συστηματοποιημένας καὶ κριτικῶς ἐπεξεργασμένας τὰς γνώσεις ταύτας¹⁾. Ἀλλὰ καὶ πάλιν ὁ φιλόλογος τοὺς θησαυροὺς αὐτοὺς τῆς πολυϊστορίας—ἢ ὁποῖα δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ λείψῃ ἀπὸ τὸν χαρακτῆρα τῆς ἐπιστήμης, τὴν ὁποίαν ὁ Kant ἐχαρακτήριζεν ὡς «γνώσιν τῶν βιβλίων»—θὰ χρησιμοποιήσῃ διὰ τὸν κύριον αὐτοῦ σκοπὸν, τὴν κατανόησιν καὶ ἐρμηνείαν τῶν κειμένων ἐκάστων.

Τοὺς καρποὺς τῆς ἐπιστημονικῆς ταύτης ἐρεύνης τῶν μορφικῶν καὶ πραγματικῶν στοιχείων τῶν γραμματειακῶν μνημείων τοῦ παρελθόντος καὶ τῆς χρησιμοποιήσεως αὐτῶν εἰς τὴν κατανόησιν τῶν ἐπὶ μέρους, παρουσιάζει ὁ φιλόλογος εἰς τὰς ἐκδόσεις καὶ τὰ ἐρμηνευτικὰ ὑπομνήματα τῶν συγγραφέων, τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν τὴν ὑψίστην καὶ αὐτοτελεστάτην ἐκδήλωσιν τῆς ἐπιστημονικῆς φιλολογικῆς ἐργασίας. Χρησιμοποιῶν ὁ σύγχρονος ἀναγνώστης ἓνα πολυμερὲς καὶ ἄρτιον ἐρμηνευτικὸν ὑπόμνημα, ὃχι μόνον τοποθετεῖται ἐντὸς τῆς ἀμέσου παραδόσεως τῆς κοινωνίας, ἐντὸς τῆς ὁποίας ἔζη

¹⁾ Εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ τὸ ἔργον τῆς φιλολογίας συμπίπτει πρὸς τὸ ἔργον τῶν ἄλλων ἱστορικῶν ἐπιστημῶν, τῆς πολιτικῆς ἱστορίας, τῆς ἱστορίας τοῦ δικαίου, τῆς οἰκονομικῆς ἱστορίας, τῆς ἱστορίας τῆς θρησκείας κτλ. Ἡ οὐσιώδης ὁμως διαφορὰ εἶναι—ἀνεξαρτήτως τοῦ ἂν φιλόλογος ἢ ἱστορικός θὰ εἶναι ὁ μελετητὴς τῶν στοιχείων τούτων τοῦ πολιτισμοῦ—ὅτι ἡ ἐρευνα αὕτη δὲν εἶναι διὰ τὴν φιλολογίαν σκοπὸς αὐθυπόστατος, ὅπως διὰ τὴν ἱστορίαν, ἀλλὰ μέσον μόνον πρὸς κατανόησιν τῶν κειμένων. Πρὸς αὐτὰ πρέπει νὰ προχωρήσῃ ὁ φιλόλογος καὶ χάριν αὐτῶν ἀποκτᾷ συνολικὴν παράστασιν τοῦ πολιτισμοῦ, ἐντὸς τοῦ ὁποίου παρήχθησαν, διὰ νὰ τὴν φέρῃ εἰς ἐπαφὴν πρὸς αὐτά. Τὰ στοιχεῖα ταῦτα θὰ του δώσουν τὸ ζωντανὸν περιβάλλον—καὶ θὰ εἶναι ζωντανόν, ἂν διὰ τὸν φιλόλογον καὶ τὰ στοιχεῖα τοῦ συγχρόνου τοῦ πολιτισμοῦ εἶναι ζωντανά—ἀπὸ τὸ ὅποιον θὰ ἐννοήσῃ τὰ ἔργα τῆς λογοτεχνίας. Καί, ἐνῶ ὁ ἱστορικός χρησιμοποιοῖ ἀπλῶς τὴν παράδοσιν, ὁ φιλόλογος γίνεται φορεὺς τῆς παραδόσεως αὐτῆς, διότι ἔργον του εἶναι ὄχι τὰ γενόμενα, ἀλλὰ τὰ ὄντα καὶ τὰς ἀξίας νὰ συλλάβῃ.

καὶ πρὸς τὴν ὁποῖαν ἀπηυθύνετο ὁ συγγραφεὺς, ἀλλὰ καὶ ἐξυψοῦται μέχρι τῶν ἀνωτέρων φορέων τῆς παραδόσεως ταύτης, κατορθώνει μάλιστα πολλάκις νὰ ἐννοῇ ἓνα ἔργον, ἂν ὄχι βαθύτερα, πάντως συνειδητότερα παρ' ὅτι το ἐνόει ὁ συγγραφεὺς του. Διότι πρέπει ὁ φιλόλογος — αὐτὸ εἶναι τὸ ἰδεῶδες τοῦλάχιστον — νὰ ἐννοῇ ἓνα ἔργον βαθύτερα παρ' ὅτι ὁ δημιουργὸς του, ἐφ' ὅσον ἐκεῖνος μὲν ἀσυναίσθητως πολλάκις, πάντως δὲ χωρὶς ἐπίγνωσιν τῆς μελλοντικῆς πνευματικῆς ἐξελίξεως, δημιουργεῖ, ἐν ᾧ ὁ φιλόλογος συνειδητὰ διανοεῖται ἐπ' αὐτοῦ καί, βοηθούμενος ἀπὸ τὴν σύγκρισιν τῆς ψυχοσυνθέσεως καὶ νοοτροπίας τῆς ἐποχῆς ἢ τοῦ ἔθνους του πρὸς τὰ τότε, συλλαμβάνει γνωρίσματα καὶ διαφορὰς ἀνεπαισθήτους εἰς τὸν συγγραφέα. Ὁ μεγαλύτερος ἄλλως τε πολέμιος τῆς ὀρθῆς κατανοήσεως εἶναι ἡ ἰδέα, ὅτι καὶ εἶναι αὐτονόητον, καὶ ἀπ' αὐτὴν κατέχεται ἰσχυρότερα ὁ σύγχρονος καὶ συγγενῆς ἢ ὁ μεταγενέστερος καὶ ξένος.

Αὐτὰς τὰς ὑπηρεσίας προσφέρει εἰς τὴν σύγχρονον πνευματικὴν ζωὴν διὰ τῆς ἐρεῦνης καὶ ἐρμηνείας τῶν στοιχείων τῆς μορφῆς καὶ τοῦ περιεχομένου ἐκάστου γραμματειακοῦ μνημείου ὁ φιλόλογος εἰς τὸ ἐπιστημονικὸν στάδιον τῆς ἐργασίας του. Χωρὶς αὐτὰ τὰ στοιχεῖα, χωρὶς ἐπομένως τὸν φιλόλογον, ὅστις μας τα παρέχει, θὰ ἦσαν τὰ γλωσσικὰ μνημεῖα τοῦ παρελθόντος ἐξ ἴσου ἀπρόσιτα εἰς ἡμᾶς, ὅπως π. χ. καὶ τὰ γραπτὰ μνημεῖα τοῦ κρητικοῦ πολιτισμοῦ. Διὰ τῆς ἐργασίας ταύτης, τὴν ὁποῖαν μὲ πᾶσαν ἀντικειμενικότητα, ἐφαρμόζουσα τὰς αὐστηρῶς ἐπιστημονικὰς μεθόδους τῆς παρατηρήσεως καὶ τῆς συγκρίσεως, ἐπιτελεῖ, καθίσταται ἡ φιλολογία μήτηρ καὶ τροφὸς ὅλων ἀνεξαιρέτως τῶν ἱστορικῶν ἐπιστημῶν, εἰς τὰς ὁποίας παρέχει τὴν κλεῖδα τῆς γνώσεως τῶν πηγῶν των.

B

Ἄλλὰ τὸ ἔργον τῆς ἐρμηνείας δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ σταματήσει εἰς τὸ ἐπιστημονικὸν στάδιον. Ἡ φιλολογία, ὡς ἐπιστήμη, μας παρέχει, εἴπομεν, συστηματοποιημένα ὅλα τὰ στοιχεῖα τῆς ἀμέσου παραδόσεως, τὰ ὅποια ἕκαστος συγγραφεὺς προὔποθέτει γνωστὰ εἰς τοὺς συγχρόνους του. Ἄλλὰ καὶ διὰ τοὺς συγχρόνους του δὲν ἀρ-